

A Research on the Ale-Buyid Cloth's Motifs from Morphological Point of View

Case Study: Images of Andarz Name (Qabus Name) Qabus-Ibn-Woshmgir

Maryam Zare Khalili¹, Maryam Kamyar² (Corresponding Author)

¹Assistant Professor, Department of Painting, Faculty of Engineering, University of Zanjan, Zanjan, Iran

²Assistant Professor, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran

(Received: 17.06.2024, Revised: 10.07.2024, Accepted: 14.07.2024)

<https://doi.org/10.22075/aaj.2024.34458.1260>

Abstract:

The clothing of the characters in the Manuscripts and historical texts of Iran is one of the sources used for research on the motif and decorative symbols in cloth. One of the illustrated manuscripts throughout the history of Iran is the Book of Instructions or Qabus Nameh. According to the sources, this book is divided into three parts. A part of a book called Andarznameh or Qabus Nameh is kept in the Cincinnati Museum. The part that is kept in the Cincinnati Museum is 21 page, which is an illustrated version and has pictures. The clothes depicted in this version are very diverse. The decoration of the clothes in the pictures of the characters in the book of Andarznameh or Qabus Nameh is different based on the position of the owner of the clothes. The geometry of these motifs uses a fixed pattern and is similar to the geometry structure in the fabric motifs left from the Al-Buyid period. The results of this research, which is a qualitative-analytical and descriptive method, show that the fixed geometric patterns in the role of clothes have a systematic structure that is similar to its contemporary period. From the point of view of the structure of motifs, the decoration of the clothes of Andarznameh characters has a geometric system, and next to it, the places where inscriptions are usually are empty. It mostly includes plant motifs. Animal motifs such as birds, which are characteristic of early Islamic fabric motifs, are rarely seen. Among these plant motifs, geometric structure in Iranian style can be recognized. Regarding the location of the inscriptions, due to their abundance, the priority is to draw them on the upper part of the sleeve and then on the front of the chest, without the themes of Quranic verses and prayers.

Keywords: Morphology, Clothing, Andarz Name, Patterns.

1- Email: Tik_khalili@yahoo.com

2- Email: M.kamyar@ihcs.ac.ir

How to cite: Zare Khalili, M. and kamyar, M. (2024). A Research on the Ale-Buyid cloth's motifs from morphological point of view Case study: images of Andarz Name (Qabus Name) Qabus-Ibn- Woshmgir. Journal of Applied Arts, 3(4), 31-43. Doi: 10.22075/aaj.2024.34458.1260

بررسی ساختار نقوش البسه دوره آل بویه از منظر ریخت‌شناسی (نمونه موردی: نگاره‌های کتاب اندرزنامه (قابوس نامه) قابوس بن وشمگیر)

مریم زارع خلیلی^۱
مریم کامیار (نویسنده مسئول)^۲

^۱ استادیار، گروه نقاشی، دانشکده مهندسی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران
^۲ استادیار، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران
(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۲۸، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۲۰، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۴/۲۴)
مقاله علمی-پژوهشی <https://doi.org/10.22075/aj.2024.34458.1260>

چکیده

لباس شخصیت‌ها در متن‌های مصور و تاریخی ایران، یکی از منابعی است که برای پژوهش‌های مربوط به نقش و نمادهای تزئینی در پارچه و تن‌پوش‌ها استفاده می‌شود. در این میان، نسخه دست‌نویس اندرزنامه به تاریخ ۴۸۳ هـ.ق اثر ارزشمند در حیطه ادبیات و نگارگری ایران است. این نسخه پندنامه‌ای آموزنده اخلاقی، اجتماعی و سیاسی بوده که برای روشن‌تر شدن مطالب، تصاویری در پایان روایت کشیده شده‌است. بخشی از این نسخه در موزه «سین‌سیناتی» نگهداری می‌شود که یکی از ویژگی‌های بارز آن تنوع نقوش در پارچه‌ها و لباس‌ها است. از آنجایی که تزئین لباس‌ها در تصاویر شخصیت‌های کتاب «اندرزنامه»، بر حسب موقعیت صاحب لباس به محتوای مذهبی یا اجتماعی نیز متفاوت است، از اهداف این بررسی، شناسایی انواع گونه‌های لباس و بررسی ریخت‌شناسی نقوش لباس‌ها، همچنین مقایسه نقوش لباس‌ها با پارچه‌های به‌دست آمده از همین دوره تاریخی است. ساختار هندسه در نقوش به‌دست آمده از دوره هم‌عصر نسخه اندرزنامه (آل‌بویه) از الگوی ثابتی پیروی می‌کند. این تحقیق به دنبال این است که هندسه پنهان در پارچه‌های نسخه اندرزنامه را شناسایی کرده و به دنبال ساختار نظاممند در نقوش پارچه‌های این نسخه خطی باشد. این پژوهش که به روش کیفی-تحلیلی و توصیفی است، نشان می‌دهد که الگوهای ثابت هندسی در نقش لباس‌ها، دارای ساختار نظام‌مندی است که مشابه با دوره هم‌عصرش است. تزئین لباس‌های شخصیت‌های اندرزنامه از منظر ساختار نقوش، نظام هندسی دارد و در کنار آن، خطوط محیطی کتیبه‌هایی را بر لباس‌ها دارند که فاقد نوشتار است. این نقوش، بیشتر شامل نقوش گیاهی است و نقوش جانوری همچون پرنده که شاخصه نقوش پارچه‌های صدراسلام است، کمتر دیده می‌شود. در میان این نقوش گیاهی، ساختار هندسی به سبک ایرانی، قابل تشخیص است. از نظر مکان قرارگیری کتیبه‌ها هم با توجه به فراوانی، اولویت با ترسیم بر محدوده بالای آستین و سپس پیش‌سینه و بدون مضامین آیات قرآنی و ادعیه است.

واژه‌های کلیدی: ریخت‌شناسی، البسه، اندرزنامه، نقوش.

1- Email: Tik_khalili@yahoo.com

2- Email: M.kamyar@ihcs.ac.ir

شیوه ارجاع به این مقاله: زارع خلیلی، مریم و کامیار، مریم (۱۴۰۲). بررسی ساختار نقوش البسه دوره آل‌بویه از منظر ریخت‌شناسی (نمونه موردی: نگاره‌های کتاب اندرزنامه (قابوس نامه) قابوس بن وشمگیر)، نشریه هنرهای کاربردی، ۳(۴)، ۳۱-۴۳. Doi: 10.22075/aj.2024.34458.1260

مقدمه

دوره آل‌بویه عصر پرداختن به گسترش هنرهایی است که با توجه به هزینه اقتصادی هنگفت آن تولید شده و پارچه‌های این دوره در مقایسه با دوره پیشین از هزینه‌داشت بیشتری برخوردار هستند. هم‌زمان با این تحول، بزرگتر شدن شهرها و افزایش جمعیت نیز اتفاق افتاده است. هنر پارچه‌بافی همراه با نقوش فاخر یکی از اصلی‌ترین نشانه‌های نمادین به عنوان مهم‌ترین نمود فرهنگی و هنری است که در این دوران کارکرد رسانه‌ای بیشتری داشته‌اند. همچنین تزیینات در پارچه‌ها همواره از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند که در دوره‌های مختلف و با توجه به تحولات اجتماعی و فرهنگی هر دوره به صورت مختلف و هماهنگ با لباس ظاهر می‌شوند. نقش پارچه یکی از شاخصه‌های فرهنگی و هنری است که در دوره‌های مختلف و با توجه به تحولات و شرایط تاریخی، اجتماعی و فرهنگی هر دوره و هماهنگ با تن‌پوش رایج شکل می‌گیرد. به دلیل شرایط خاص زمانی و شرایط تاریخی منحصر به فرد در دوره آل‌بویه، این دوران پلی بین فرهنگ تصویری صدراسلام و فرهنگ باستانی پیش از اسلام محسوب می‌شود. نمود این شرایط را می‌توان در نقوش و کتیبه‌های لباس‌های این دوران بررسی کرد (کامیار و دیگران، ۱۴۰۱). در دوره آل‌بویه، لباس‌ها به شاخصه‌های مرتبه اجتماعی یا مذهبی افراد در جامعه نزدیک شدند. این لباس‌ها اغلب دارای کتیبه‌های تزیینی هستند که نقش تاریخی، مستندگونه و هنری برعهده داشتند. نقش‌های لباس اغلب مستقل از بافت پارچه هستند. محتوای آن شامل متون آیات قرآنی، نقوش هندسی و شکل‌های تزیینی است. اغلب از کتیبه‌ها برای بیان پیام‌های دینی و اخلاقی و همچنین زینت‌بخشی به لباس و زیبایی بخشیدن به آن استفاده شده است (زارع خلیلی و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۰۴).

این پژوهش به بررسی تصاویر نسخه خطی اندرزنامه به تاریخ ۴۸۳ هـ ق که در موزه سینیناتی^۱ نگهداری می‌شود، می‌پردازد. در این موزه ۳۱ برگ از نسخه اندرزنامه (قابوس‌نامه) نگهداری می‌شود که دارای ۲۱ نگاره است. تصاویر کتاب مجموعه‌ای از صحنه‌های حکایات روایت شده در متن است که در ۹۸ فیگور انسانی به تصویر درآمده‌اند. ویژگی تصاویر در نمایش پیکره انسان‌ها، تنوع چهره‌ها و جامه‌های منقوش است. هر نگاره در نسخه خطی اندرزنامه شامل

تعدادی از الگوهای پارچه‌ای است که به شکل ظریفی با جزئیات دقیقی ترسیم شده است. الگوهای منسوجات نه تنها در لباس اشخاص بلکه در پرده‌ها، پوشش و وسایل چارپایان را نیز شامل می‌شود. مولف، شخصیتی درباری از منطقه طبرستان است و این منطقه در تاریخ نساجی و تولید ابریشم، صنعتی قابل توجه داشته است. یکی از فرمانداران ساسانی در طبرستان به نام اسپهد (این لقب تا دوران آل‌بویه مورد استفاده قرار می‌گرفت) برای احترام سالانه ۳۰۰ روپوش ابریشمی برای حاکم وقت (خلیفه منصور) می‌فرستاد (Ackerman, 1955: 32). ابن‌حوقل گزارشی از تجارت نساجی در استان ساحلی دریای خزر ارائه می‌دهد (ابن‌حوقل: ۱۳۴۵). با توجه به شواهد تاریخی و نسخه خطی تنوع نقوش در نساجی منطقه طبرستان زیاد بوده است. از این رو سوال اصلی در این پژوهش این است: ساختار نقوش هندسی در پوشاک نگاره‌های کتاب اندرزنامه از منظر ریخت‌شناسی چگونه است؟

پیشینه پژوهش

از آنجا که کتاب «قابوس‌نامه» در حوزه ادبیات تعلیمی جزء آثار مهم در دوران اسلامی بوده، بارها در دوره‌های مختلف نسخه‌برداری و چاپ شده است. صفا ذبیح‌الله در کتاب «تاریخ ادبیات ایران» (۱۳۶۹) قابوس‌نامه را از کتاب‌های مهم در حوزه ادبیات تعلیمی معرفی می‌کند. غلامحسین یوسفی (۱۳۷۱) در تصحیح این کتاب از نسخه‌های کتابخانه فاتح استانبول و نسخه قابوس‌نامه کتابخانه لیدن استفاده کرده است. این کتاب جزء منابع مهم در راستای تحقیق و بررسی قابوس‌نامه‌بن و شمشگیر است. از طرف دیگر در حیطه اندرزنامه‌نویسی که سنت دیرین بوده، بسیاری از پژوهشگران از این منظر به موضوع نگاه کردند. فریدون اللهیاری در مقاله «قابوس‌نامه عنصر المعالی و جریان اندرزنامه‌نویسی سیاسی در ایران دوران اسلامی» (۱۳۸۱)، به جریان سنت اندرزنامه‌نویسی پرداخته است. اما در حوزه مطالعات و پژوهش هنری بررسی معدودی وجود دارد. دلیل آن هم عدم دسترسی به تصاویر این نسخه است. همچنین بحث‌هایی در مورد اصل بودن یا جعلی بودن این نسخه خطی مصور وجود دارد (فرای، ۱۳۳۳). در حیطه بررسی‌های تجسمی می‌توان به مقاله «واکاوی عوامل موثر بر روند طراحی و نگرش هنرمندان در چهره‌پردازی تصاویر» (۱۳۹۵) نوشته نصیری و دیگران اشاره

کرد. این مقاله که در نشریه نگره چاپ شده، به شیوه طراحی شخصیت‌های نسخه پرداخته‌است. خواجه‌وی در پایان‌نامه با عنوان «بررسی عناصر اسلامی ایرانی در قابوس‌نامه» (۱۳۹۴)، بیشتر به وجه ادبیاتی موضوع پرداخته‌است. شریفی در پایان‌نامه دیگری با موضوع «بررسی ویژگی‌های تصویری نگاره‌های نسخه خطی مصور ۴۸۳ هـ.ق» (۱۳۹۵) به وجوه هنری و بصری نسخه پرداخته‌است. در پژوهش پیش‌رو علاوه بر دسته‌بندی پوشاک و نقوش، نقوش لباس‌های نسخه اندرزنامه در نرم‌افزار کورل طراحی شدند تا بتوان بررسی دقیق‌تری داشت. همچنین علاوه بر مقایسه با پارچه‌های به‌دست آمده از دوره هم‌زمان تاریخی نسخه، به دنبال الگوی هندسی و نظام‌مند در ساختار نقوش پارچه‌ها است.

روش پژوهش

روش این پژوهش کیفی-تحلیلی و توصیفی است. در این نوع روش تحقیق، هدف شناسایی، طبقه‌بندی و استخراج مفاهیم براساس مطالعات پیشین است. از همین‌رو ابزارهای اصلی گردآوری داده‌ها و اطلاعات در روش تحقیق کیفی مطالعات کتابخانه‌ای است. نحوه گردآوری مطالب این پژوهش به صورت اسنادی (کتاب، پایان‌نامه و مقالات پژوهشی) است. همچنین نگارندگان برای کسب اطلاعات در خصوص نقوش پارچه پوشاک نگاره‌های کتاب اندرزنامه به صورت اسنادی به جمع‌آوری اطلاعات از موزه سین سیناتی^۲ پرداخته‌است. جامعه آماری ۲۱ نگاره است که در این موزه نگهداری می‌شود.

مبانی نظری

براساس سوالات پژوهش، روند زیر در نظر گرفته شده‌است. ابتدا برای گونه‌یابی نقوش در پارچه پوشاک نگاره‌های کتاب اندرزنامه به مطالعه گونه‌های نقوش در پارچه لباس شخصیت‌های نگاره‌های آن پرداخته شده‌است. سپس از آن جایی که تزیینات در تن‌پوش‌های شخصیت‌های تصاویر کتاب اندرزنامه جزء تفکیک‌ناپذیر آن است، از بین این تزیینات براساس سوالات پژوهش به محث ریخت‌شناسی و ساختار نقوش هندسی در پارچه‌ها پرداخته شده‌است. نسخه خطی مصور اندرزنامه که مورد پژوهش این مقاله است، در موزه سین سیناتی نگهداری می‌شود و به نظر می‌رسد تاریخ این نسخه ۴۸۳ هـ.ق است. این نسخه زمان حیات مولف نوشته شده‌است (بی‌نام، ۱۳۳۵: ۳۳۶). این نسخه مصور

طی سال‌های ۴۵۷ هـ.ق/۱۰۶۴ م. تا ۴۶۲ هـ.ق/۱۰۶۹ م. به اتمام رسیده‌است که نسخه دست‌نویس آن در سال ۴۸۳ هـ.ق/۱۰۶۹ م. تدوین شده‌است (نصیری و دیگران، ۱۳۹۵: ۳۷). نسخه خطی مصور ۴۸۳ هـ.ق، ۱۸۷ صفحه به ابعاد صفحات ۲۸×۳۶ سانتی‌متر دارد و هر برگ ۱۳ سطر است (فرای، ۱۳۳۳: ۲۷۲). رنگ کاغذ، زرد متمایل به قهوه‌ای روشن است که بعضی قسمت‌ها ترمیم شده‌است. خط نسخ نزدیک به کوفی ایرانی نوشته شده‌است (فرای، ۱۳۳۵: ۴۹۴). صفحاتی از این نسخه برای اولین در سال ۱۹۵۰ م. در پاریس یافت شد. کل کتاب دارای ۱۰۹ تصویر است که بخشی از آن در موزه سین سیناتی نیویورک نگهداری می‌شود. تعداد ۳۱ صفحه که ۲۱ تصویر دارد در موزه سین سیناتی است که در حال حاضر برای مطالعه بیشتر مورد پژوهش در موزه مذکور قرار گرفته‌است.

بررسی و تحلیل

دسته‌بندی گونه‌های مختلف لباس هم‌عصر نسخه اندرزنامه، آل بویه و سلجوقی
گونه‌های لباس در متون تاریخی به مرتبه افراد بستگی دارد اما به طور کلی در دوره آل بویه و سلجوقی پوشش آنان متشکل از دُراعه (نوعی جامه دراز و جلو باز) و ردا، پیراهن، طیلسان، دستار یا عمامه و ازار است (ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۵۷؛ مقدسی، ۱۳۶۱: ۱۷۹). به جز عبا و عمامه عربی، همگی ایرانی بودند و پوشش آنان از قبل در ایران معمول بوده‌است (مکی، ۱۳۸۱: ۱۴۰). در این دوره، قبا می‌پوشیدند؛ قبایی که در ایران مرسوم بوده‌است (اصطخری، ۱۳۴۰: ۱۲۰؛ ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۵۷). این قبا تا حد زانو و معمولاً جلو باز با آستین‌های کوتاه تا بالای آرنج و دارای شکاف در دو طرف پهلو از کمر تا پایین برای راحت حرکت کردن و سهولت در اسب‌سواری بود (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۱۴۹). در فصل‌های سرد، روپوش بلندی که سراسر بدن را می‌پوشاند از جنس پشم به نام کسا بر تن می‌کردند (همان، ۱۴۹). اما ظاهراً در نیمه قرن چهارم هـ.ق جامه سلاطین تا حدی تغییر یافت و بیشتر به پوشیدن لباس مردم دیلم، قبا و کسای مازندرانی بود؛ پوشش سر آنان عبارت بود از کلاه بلند ایرانی که دور آن عمامه عربی می‌بستند (ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۵۷). اطراف عمامه سلطان به طرز زیبایی گل‌دوزی می‌شد (ایمان‌پور و دیگران، ۱۳۹۱: ۴۶). سلاطین آل بویه از نخستین سلسله‌های

تفاوت چندانی نداشت، این تفاوت بیشتر در نوع پارچه و مرغوبیت و نوع دوخت بود (همان: ۱۵۶) (جدول ۱).

دسته‌بندی گونه‌های مختلف لباس در نگاره‌های اندرنامه

در بررسی انجام شده تنوع نقوش در نسخه خطی اندرنامه به صورت شش گونه وجود دارد. گونه‌های لباس‌ها به صورت جامه بلند جلو باز آستین بلند، بلند جلو باز آستین کوتاه، بلند جلو بسته، کوتاه جلو باز، کوتاه جلو بسته، لباس زیرین ردا است که در جدول (۲) با ذکر جزئیات آورده شده است. گونه‌شناسی هندسی نقش‌های پارچه‌ها نیز در جدول (۳) آورده شده است.

ریخت‌شناسی نقوش تزیینی در لباس‌های آل بویه

نقوش پارچه‌های کشف شده از دوره آل بویه^۲، شامل نقوش هندسی، گیاهی و جانوری بوده که در برخی با کتیبه مزین شده است (جدول ۴). کتیبه‌ها بیشتر جملات پند، مدح و رثا بوده که با نقوش ترکیب شده و در نهایت در یک ترکیب‌بندی و ساختار منظم هندسی قرار گرفته است. اکثر پارچه‌های مکشوفه از مقبره بی‌بی‌شهربانو در موزه کلیولند آمریکا نگهداری می‌شود. بر اساس مطالعات انجام شده، اغلب پارچه‌ها خلعت بوده و تعداد کمتری به قصد کفن طراحی و بافته شده‌اند.

بر اساس آمار میزان فراوانی در نقوش پارچه‌ها، استفاده از نقش درخت زندگی همراه با نگهبان رتبه اول را دارد و استفاده از نقوش پرنده در رتبه

ایرانی بعد از اسلام بودند که به طور رسمی از تاج‌های مرصع استفاده می‌کردند (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۱۴۹). استفاده از کمر بند چرمی و مرصع مرسوم بوده (اصطخری، ۱۳۴۰: ۱۲۰). کفش‌ها و موزه‌های آنان کوچک‌تر از کفش‌های خراسانیان اما با ساق‌های تنگ و نوک تیز بود که گاه بر آن سنگ‌های قیمتی می‌گذاشتند (ابن‌حوقل، ۱۳۴۵: ۵۷؛ فقیهی، ۱۳۴۷: ۲۳۹؛ چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۴۹). فقیهی ذکر می‌کند صاحب‌بن‌عباد که از وزیران آل بویه بود، در هنگام تدریس طیلسان می‌پوشید (فقیهی، ۱۳۴۷: ۱۶۷). علما و قاضیان پیراهن و قبا بر تن می‌کردند و کلاهی بلند و خمره‌ای مانند که گوش‌هایشان را نمی‌پوشاند بر سر می‌گذاشتند (اصطخری، ۱۳۴۰: ۱۲۰؛ مقدسی، ۱۳۶۱: ۱۸۰). طیلسانی بلند و حاشیه‌دار از دیبای نازک به رنگ سبز، کبود و سیاه بر دوش می‌انداختند که دامن و آستین‌های بلندی داشت (همان: ۱۲۰). سپاهیان، قبای جلو باز و کوتاه ایرانی که تا زانو بود و دارای آستین‌های بلند و نسبتاً تنگی بر تن می‌کردند (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۱۶۰). کلاه‌خودهایی از آهن و گاه چرم بر سر می‌گذاشتند. از دیگر لباس مردان، سرابیل یا سراویل بود که از کلمه سربال گرفته شده و عربی شده شلوار است که پوشیدن آن در ایران از قدیم معمول بوده و از علائم ایرانی محسوب می‌شود (فقیهی، ۱۳۴۷: ۲۳۷). پوشش زنان پیراهن، شلواری گشاد و چین‌دار و بلند، جوراب، کفش‌هایی نمادی، مرصع و نقش‌دار و رنگارنگ، روسری‌های زردوزی شده، کمر بند، خلخال و دست بند بود (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۱۳۰). لباس مردم عادی با لباس بزرگان

جدول ۱- دسته‌بندی گونه‌های مختلف لباس در نسخه اندرنامه موزه سین سیناتی، منبع: (نگارندگان).

	بلندا				فرم			
	دست		بدن		باز	بسته	آزاد	غیر آزاد
	بلند	کوتاه	بلند	کوتاه				
دراعه	•		•				•	
ردا		•	•				•	
پیراهن	•		•		•		•	
طیلسان		•			•		•	
قبا		•			•		•	
کسا		•			•		•	

جدول ۲- گونه‌شناسی پوشاک نگاره‌های کتاب اندرزنامه، منبع: (نگارندگان).

۶	۵	۴	۳	۲	۱	تصاویر گونه لباس
						
روپوش بلند و حاشیه دار با آستین‌های بلند نسبتاً تنگ	قبای جلوپاز کوتاه بلند تا حد زانو و دارای شکاف در دو طرف پهلو	لباس بلند زیر ردا	روپوش بلند و حاشیه‌دار، دامن و آستین‌های بلند	روپوش بلند سراسر بدن را می پوشاند. دامن و آستین‌های بلند	جامه بلند حاشیه دار و جلوپاز، آستین‌های کوتاه تا بالای آرنج	توضیحات

جدول ۳- گونه‌شناسی هندسی نقش‌های پوشاک نگاره‌های کتاب اندرزنامه، منبع: (نگارندگان).

جدول ۴- چند نمونه از پارچه‌های آل‌بویه، منبع: تصویر ۱: (Cleveland Museum)، تصویر ۲: (wiet,1947: 260)، تصویر ۳: (wiet,1947: 264)، تصویر ۴: (Mackie,1992: 142)، تصویر ۵: (Mackie,1992: 144)، تصویر ۶: (Shepherd, 1963: 66).

دوم جای دارد. تمام نقوش با هر موضوعی با نقوش گیاهی پر شده‌است. استفاده از نقوش باستانی در پارچه‌های خلعت و کفن آل‌بویه به دلیل میل به بازگشت و باززنده‌سازی فرهنگ ایرانی در این دوران سبب شد که نقوش اساطیری حتی در پارچه‌هایی که به عنوان کفن استفاده می‌شد نیز راه پیدا کند (زارع خلیلی و دیگران، ۱۴۴۳: ۵۳-۵۲).

ریخت‌شناسی نقوش تزیینی در لباس نگاره‌های اندرزنامه

برخی از نقوش پارچه‌های نسخه خطی اندرزنامه در نرم‌افزار کورل باطراحی شده تا نقش پارچه‌ها مورد بررسی و تحلیل قرار بگیرند. از بین ۹۸ فیگور مصور شده در نسخه، تعداد ۵۸ فیگور لباس پر نقش و نگار دارند و ۴۰ فیگور که اغلب کودکان و زنان هستند، لباس ساده پوشیده‌اند. تنوع پارچه‌های ترسیم شده در اندرزنامه از میزان توسعه صنعت نساجی در ایران به‌خصوص در طبرستان حکایت دارد. نقش پارچه‌ها معمولاً

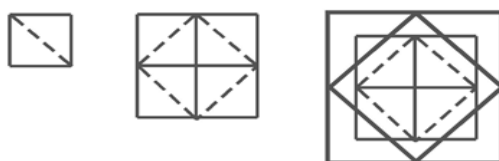
متناسب با لباس‌ها است و الگوی نوارهای افقی از رایج‌ترین نقوش پارچه است. با توجه به نقوش و تنوع آن‌ها، وجود کارگاه‌های اختصاصی طراحی پارچه تصدیق می‌گردد. در مجموعه ۲۱ تصویر اندرزنامه در موزه سین‌سیناتی، تنوع نقوش فراوانی از البسه وجود دارد. طرح پارچه‌ها شامل نقوش گیاهی، حیوانی هندسی بوده که به شکل اشکال خطوط اریب، نقش جناغی ساده و طرح‌دار، دایره کوچک (مرواریدی)، اسلیمی، طرح‌دار متناوب، نقش پرنده هستند.

ریخت‌شناسی تزیینات پوشاک نگاره‌های کتاب اندرزنامه

الگوی پارچه پرندگان در نسخه اندرزنامه، سنت باقی‌مانده از دوره ساسانی است که در طرازهای ری هم دیده می‌شوند. بر اساس باطراحی در نرم‌افزار کورل مشخص شد که تنوع نقوش در دسته‌بندی نقوش گیاهی، حیوانی و هندسی به شرح جدول (۵) است.

جدول ۵ - طراحی کورل تزئینات پوشاک نگاره های کتاب اندرزنامه. منبع: (نگارندگان).

				نقوش گیاهی
				نقوش حیوانی
				نقوش هندسی

تصویر ۱- ریتم مربعها بر اساس نسبت ثابت ۲/۲، منبع: (نگارندگان).

سوی دیگر سودمندی بارز رشد هندسی $\sqrt{2}$ در این نکته است که مربع‌ها نه تنها گسترش می‌یابند و رشد می‌کنند، بلکه با سیستم عمل کننده اولیه (الگوی شطرنجی پایه) خوانایی خود را حفظ می‌کنند (تصویر ۱). به واسطه این ویژگی است که به عنوان یک الگوی رشد مناسب در طراحی صنعت‌گران و معماران مورد استفاده قرار گرفته است.

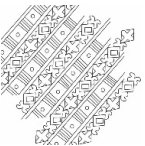
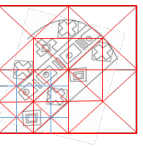

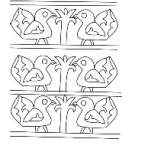

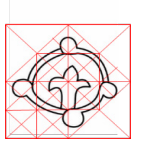
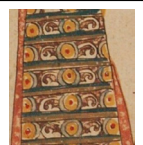
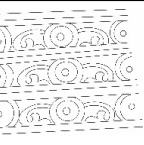
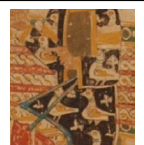

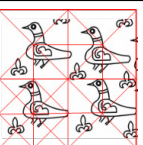
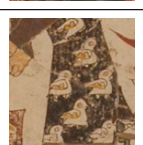
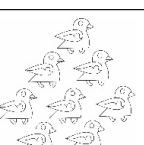
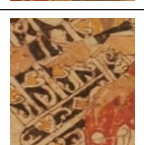
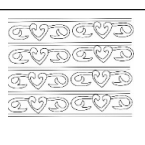
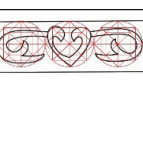
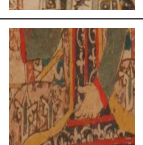
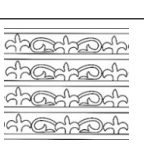
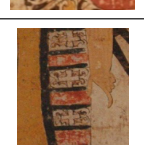
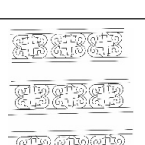
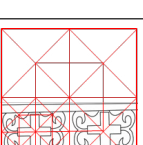
الگوی $\sqrt{2}$ ، الگویی متقارن و تکراری است که در تمام جهات تکرار می‌شود. الگوهای تکراری ممکن است دارای تقارن چرخشی، آینه‌ای افقی یا آینه‌ای عمودی باشند. این موتیف در یک الگوی پایه ترسیم شده است و خطوط تقسیم شده بر اساس قوس‌های دایره‌های متحدالمرکز در این مدل هستند. در جدول (۶)، شکل ۳ کمی با شکل ۲ متفاوت است. کل پانل در اینجا از دو موتیف تشکیل شده است که در یک ریتم متناوب تکرار می‌شود.

ریخت‌شناسی هندسی نقش‌های پارچه پوشاک نگاره‌های کتاب اندرزنامه

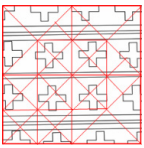
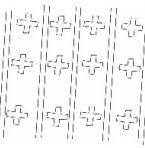

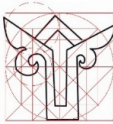
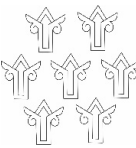
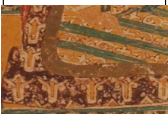
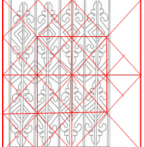

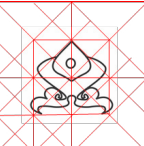
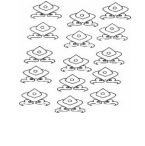

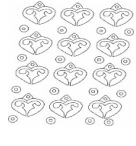

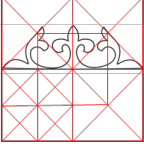

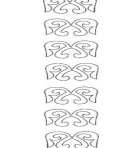

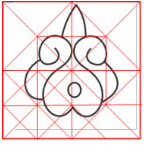

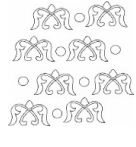

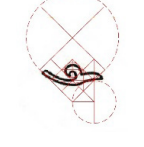
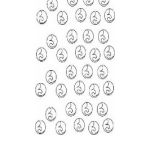

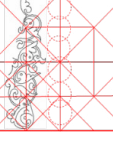

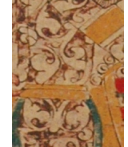
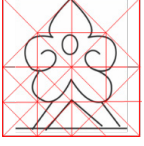
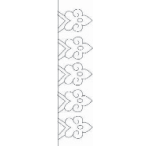

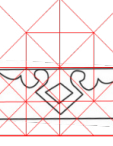
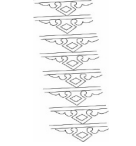
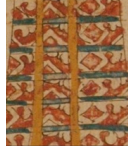
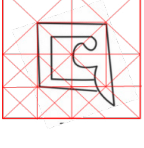
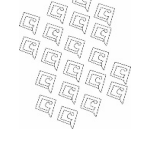

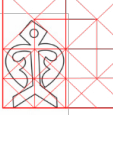

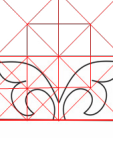
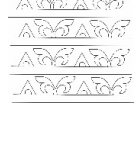
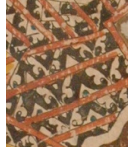
تناسبات رایج در ترکیب‌بندی هنرهای سنتی مراجع مختلفی دارد، از جمله « $\sqrt{2}$ » در ایران مرجع ابتدایی آن در بخش مربوط به «تناسبات هندسه در عمل» از ریاضی‌دانان برجسته (قرن چهارم هجری قمری / دهم میلادی) ابوالوفاء بوزجانی، شارح کتاب خوارزمی است. این نقل قول سابق فارابی که هندسه عملی در هر حرفه کاربرد دارد، دارای اهمیت خاصی است زیرا بوزجانی در کتاب مزبور مستقیماً به حواجیج صنعت‌گران می‌پردازد (کامیار، ۱۳۹۶: ۱۳۷).

تصویر هندسی مربع‌های متحدالمرکز با قانون رشد $\sqrt{2}$ ، خطوط انتظام‌دهنده‌ای را می‌سازند که متکی به ستاره‌های هشت‌پر است و اضلاع، پی در پی آن با نسبت $\sqrt{2}$ به هم وابسته‌اند. نسبت رشد مربع‌ها، رابطه میان دو مولد مربع‌های $\sqrt{2}$ را که از دونیم شدن و آنگاه دو برابر شدن نتیجه می‌شود را شکل می‌دهد. از

جدول ۶- ریخت‌شناسی هندسی نقوش تزیینی در البسه نگاره‌های اندرزنامه، منبع: (نگارندگان).

ردیف	نقش پارچه	نقش هندسی کورل از پارچه	تحلیل هندسی	نقش پارچه	نقش هندسی کورل از پارچه	تحلیل هندسی
۱			۲			
۳			۴			
۵			۶			
۷			۸			
۹			۱۰			

(نمونه موردی: تگاره های کتاب اندرزنامه (قاپوس نامه) قاپوس بن وشمگیر)

			۱۲				۱۱
			۱۴				۱۳
			۱۶				۱۵
			۱۸				۱۷
			۲۰				۱۹
			۲۲				۲۱
			۲۴				۲۳
			۲۶				۲۵
							۲۷

این الگو نقش از یک قاب مستطیلی اصلی تشکیل شده که به دو بخش تقسیم می‌شود و نشان می‌دهد که تمام نقوش در این نما بر روی مکان‌های سیستم هندسی دقیقی قرار گرفته‌است. با تقسیم هر بخش، هر ضلع مربع به دو قسمت و با کشیدن همان مربع در داخل و هم‌چنین با رسم دو دایره مماس، در یک کادر قرار می‌گیرد. الگوی $\sqrt{2}$ که در موتیف ۱ تا ۱۰ استفاده شده، شامل تقارن انتقالی و تقارن آینه‌ای عمودی است. موتیف در شکل ۱۱، طراحی نقوش با استفاده از قوس‌ها و فرم‌های منحنی در بهترین مکان انجام شده‌است. شعاع این کمان‌ها بر اساس تقسیمات مربع پایه است. قوس بزرگ با قطر دو مربع اصلی به منظور قرار دادن برگ‌ها ترسیم شده‌است. تقاطع دو قوس بزرگ محل گل‌ها را تعیین می‌کند. در موتیف شکل ۱۲ تا ۱۵ رسم دایره‌ای که در مربع محیط شده و تقسیم آن دایره بر قطر آن، مکان گلبرگ‌ها است. این شکل دو نوع مختلف از الگوی هندسی را دنبال می‌کند: تقارن انتقالی و تقارن چرخشی. شکل ۱۶ تا ۲۱ را می‌توان حاوی تقارن‌های انتقالی، محور عمودی و چرخش (با نیم‌چرخش) در نظر گرفت. زیرساخت موتیف نشان می‌دهد که تکثیر مدول اصلی می‌تواند به صنعت‌گران در طراحی دقیق کمک کند. الگوی هندسی دیگری از شکل ۲۱ تا ۲۷ را می‌توان به‌عنوان ساده‌ترین نظم هندسی این گروه در نظر گرفت و حاوی تقارن‌های انتقالی و چرخش (با نیم‌چرخش) است.

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که الگوهای ثابت هندسی که در نقش لباس‌های کتاب مصور اندرزنامه استفاده شده، دارای ساختار نظام‌مندی است که مشابه با دوره آل‌بویه است.

در این پژوهش هر یک از موتیف‌های ۲۷ نقش از پارچه تن‌پوش‌ها به صورت مجزا مورد بررسی قرار گرفته‌اند. ریخت‌شناسی نقوش طبق نتایج حاصل از این بررسی نشان می‌دهد از منظر نقوش گیاهی در اندرزنامه، نقوش گیاهی متنوعی دیده می‌شود اما در بین نقوش گیاهی، حیوان یا پرند دیده نمی‌شود. نقش دیگری که می‌توان دید، نقوش حیوانی پرند است که با توجه به دوره زمانی آل‌بویه که متأثر از نقوش پارچه‌های ساسانی بوده‌اند، وجود این نقوش حیوانی، تأکید بر این موضوع دارند.

از منظر نقوش هندسی در پارچه‌ها، الگوی نواری هندسی ساده به‌کار رفته‌است. از منظر ریخت‌شناسی نقوش، نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که در ۲۷ نقش تحلیل شده، الگوی $\sqrt{2}$ ، الگویی نظام‌مند متقارن و تکراری است که در تمام نقوش استفاده شده‌است. این الگوی تکراری ممکن است با تقارن چرخشی، آینه‌ای افقی یا آینه‌ای عمودی استفاده شده باشد. این موتیف در تمام نقوش با یک الگوی پایه مربع ترسیم شده‌است.

به‌طور کلی می‌توان با توجه به گونه‌شناسی نقوش به‌کاررفته در البسه شخصیت‌های کتاب اندرزنامه این‌گونه بیان کرد که الگوی هندسی به‌کاررفته، مشابه و منطبق با الگوی هندسی ایرانی هم‌عصرش است.

سپاسگزاری

با تشکر و سپاس از موزه سین سیناتاتی و نسخه‌شناس خانم مارگارت گریوز^۴ که تصاویر نسخه اندرزنامه را در اختیار ما قرار دادند، در حالی که این نسخه در حال پژوهش در موزه بود.

1. Cincinnati Museum of Fine Art

نسخه اصلی از هم‌گسسته بود، بخشی را موزه سین‌سیناتی آمریکا خرید و قسمت دیگر را Kevorkian Foundation of new York صاحب شد. گویا قسمت سوم هم دارد که معلوم نیست کجاست.

۲. در حال حاضر این نسخه در حال مطالعه موزه بوده و خانم مارگارت گریوز نسخه شناس این تصاویر نسخه را در اختیار ما قرار دادند.

۳. در حفاری از منطقه شهر ری (نزدیک کوه بی‌بی‌شهربانو و نقاره‌خانه) در سال ۱۳۰۰ هـ.ش تعداد پارچه‌هایی از یک گورستان خانوادگی سلطنتی به‌دست آمد که تزیینات آن‌ها مورد پژوهش قرار گرفته (زارع خلیلی، کامیار، احمدپناه، ۹۹۳۱: ۶۹). براساس ساختار هندسی نقوش و نام پادشاهان در پارچه‌ها، پژوهشگران تاریخ پارچه‌ها را منسوب به آل‌بویه دانستند. جنس پارچه‌های مکشوفه، ابریشم و از تکنیک دورو یا پودی استفاده شده‌است (روح فر، ۶۹۳۱، ۸۱).

4. Margaret Graves, Adrienne Minassian Associate Professor of Islamic Art and Architecture, Department of History of Art and Architecture, Brown University.

منابع

- ابن‌حوقل (۱۳۴۵)، **صوره الارض**، ترجمه جعفر شعار، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- اصطخری، ابواسحاق ابراهیم (۱۳۴۰)، **مسالك الممالک**، به کوشش ایرج افشار، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- افشار بکشلو، هدا (۱۳۹۶)، **بررسی بصری نقوش نسخه خطی اندرزنامه**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد تصویرسازی، دانشگاه هنر.
- الهیاری، فریدون (۱۳۸۱)، **قابوس‌نامه عنصر المعانی و جریان اندرزنامه نویسی سیاسی در ایران دوران اسلامی**، **مجله علمی پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی**، دانشگاه اصفهان، شماره ۳۰ و ۳۱، ۱۴۲-۱۲۵.
- ایمان‌پور، محمدتقی؛ یحیایی، علی؛ جهان، زهرا (۱۳۹۱)، **گسترش آیین‌های درباری و جشن‌های ایران باستان در عهد آل‌بویه، نیم‌سال نامه مطالعات تاریخ و تمدن ملل اسلامی**، شماره ۱، ۵۶-۴۸.
- چیت‌ساز، محمدرضا (۱۳۷۹)، **تاریخ پوشاک ایرانیان از ابتدای اسلام تا حمله مغول**، تهران: سمت و مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌ای سازمان صدا و سیما.
- زارع خلیلی، مریم؛ احمدپناه، ابوتراب؛ کامیار، مریم (۱۴۴۳/۲۰۲۱)، **دراسه فی النصوص المكتوبه علی الاقمشه فی حقه البویهین (المقابله بین النص و النقش)**، **دراسات فی العلوم الانسانی**، شماره ۲۸ (۱)، ۶۵-۳۷.
- _____ (۱۳۹۹)، **بررسی نقش و نوشتار در منسوجات آل‌بویه (مطالعات موردی: پارچه‌های مکشوفه در آرامگاه بی‌بی‌شهربانو و نقاره‌خانه شهر ری)**، **مجله علمی پژوهشی هنر صناعی ایران**، شماره ۵ (۲)، ۱۰۸-۹۵.
- شریفی، محمد (۱۳۹۵)، **بررسی ویژگی‌های تصویری نگاره‌های نسخه مصور اندرزنامه**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد نقاشی، دانشگاه هنر.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۹)، **تاریخ ادبیات در ایران**، جلد ۲، تهران: نشر فردوس.
- کامیار، مریم؛ زارع خلیلی، مریم؛ احمدپناه، ابوتراب (۱۴۰۱)، **تحلیل و بررسی شواهد استفاده از هندسه نقش پارچه‌های ایران در پارچه‌های آسیای میانه: در مسیر جاده ابریشم**، **مطالعات فرهنگ هنر آسیا**، شماره ۴، ۱۱۲-۸۵.
- کامیار، مریم (۱۳۹۵)، **نشانه‌شناسی معماری**، بیرجند: نشر چهار درخت.
- گتنز، رادرفورد (۱۳۹۰)، **آزمایش‌های فنی اولیه بر روی رنگ‌های به‌کاررفته در نسخه خطی اندرزنامه**

- (کاپوس نامه)، ترجمه رویا بهادری، **نامه بهارستان**، شماره ۱۷، ۱۹۰-۱۸۱.
- فرای، ریچارد (۱۳۳۳)، اندرنامه کابوس بن اسکندر بن کاپوس بن وشمگیر، **فرهنگ ایران زمین**، شماره ۲، ۲۸۰-۲۷۲.
- _____ (۱۳۳۵)، کاپوس نامه فرای تمرینی در فن تزویرشناسی، **مجله یغما**، سال نهم، ۴۹۴-۴۸۱.
- فقیهی، علی اصغر (۱۳۴۷)، **شاهنشاهی عضدالدوله (چگونگی فرمانروایی عضدالدوله دیلمی و بررسی اوضاع ایران در زمان آل بویه)**، تهران: موسسه مطبوعات اسماعیلیان.
- مقدسی، ابوعبدالله محمدبن احمد (۱۳۶۱)، **احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم**، ترجمه علی نقی منزوی، جلد ۲، تهران: شرکت مولفان و مترجمان ایران.
- مکی، محمدکاظم (۱۳۸۳)، **تمدن اسلامی در عصر عباسی**، ترجمه محمد سپهری، تهران: سمت.
- موسائیان سبحانی، پریسا (۱۳۸۹)، **اندرنامه نویسی در قرون اسلامی**، پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ، دانشگاه آزاد نیشابور.
- نادری پور، منصور (۱۳۹۳)، **کمال طلبی در قابوس نامه**، پایان نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یزد.
- نصیری، فاطمه؛ اعظم زاده، محمد؛ محمودی، فتنه (۱۳۹۴)، واکاوی عوامل موثر بر روند طراحی و نگرش هنرمندان در چهره پردازی تصاویر کتاب قابوس نامه، **فصلنامه علمی-پژوهشی نگره**، شماره ۳۸، ۴۸-۳۴.
- نفیسی، سعید (۱۳۸۵)، **قابوس نامه (امیر عنصرالمعالی کیکاووس)**، تهران: انتشارات فردوس.

References

- Ackerman, Phyllis (1955), some mediaeval silks from the Caspian provinces of Iran, in **bulletin of the needle and bobbin club**, 30-46.
- Amirsoleimani, Soheila (2002), Of This World and the Next: Metaphors and Meanings in the Qābūs-nāmah, **Iranian Studies**, Vol. 35, No. 1-3, 1-22.
- Blair, Sheila, M. Bloom, Jonathan and E. Wardwell, Anne (1992), Reevaluating the Date of the "Buyid" Silks by Epigraphic and Radiocarbon Analysis, **Ars Orientalis**, Vol. 22, 1-41.
- Mackie, Louise (2015), **symbols of power: luxury textiles from Islamic lands, 7th-21st century**, publisher: The Cleveland museum of art, Distributed by yale university press, new Haven and Landon.
- Shepherd, D.Dorothy (1963), Three Textiles from Raiy, **The Bulletin of the Cleveland Museum of Art**, Vol.50, No.4, 65-70.
- Upham Pop, Artur (1960), **A Survey of Persian Art**, Volume XIII-Pascicle, Oxford University Press, Tokyo, New York.
- Wiet, Gaston (1971), Soieries Persanes, **Impr. De l'Institut Français D'Archéologie Orientale**, Vol. 251, XXIV.